

фахових періодичних видань, як-от: «Дошкільне виховання», «Палітра педагога» та ін., засвідчив розробку методичних рекомендацій для працівників ДНЗ (конспекти занять, бесід, розваг, консультацій, дидактичних ігор тощо). Ознайомлення дошкільників з правами дитини повинно здійснюватися з урахуванням вікових особливостей дітей, особливостями їхнього сприймання соціального світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти / під наук. ред. дійсн. члена НАПН України, проф., д-ра пед. наук. А. Богуш – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / автор. колектив; під наук. ред. К. Крупій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2011. – 188 с.
3. Дитина : програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / під наук. ред. : О. Проскура, Л. Кочина, В. Кузьменко, Н. Кудикіна. – К. : КМПУ імені Б. Грінченка, 2012. – 498 с.
4. Дитинство в Україні : права, гарантії, захист : [збірник документів]. – К. : Світлиця, 1998. – Ч. 2. – 292 с.
5. Правова абетка для старших дошкільників / В. Дубровський, О. Червинська. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2005. – 64 с.
6. Програма і методичні рекомендації з правового виховання дітей дошкільного віку «Я – маленька людина» / [укл. М. Конько, Т. Шумей, З. Петрушина]. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. – 80 с.
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / [О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін.]. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 264 с.

Ольга Максимович,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО ПРОЯВИ У ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ШКОЛИ

У статті розкривається розуміння поняття виховного середовища школи. Наведені результати досліджень щодо фактів насилля серед дітей в навчальному закладі. Виокремлено напрямки роботи в школі з попередження насилля у навчально-виховному процесі.

Olha Maksymovych

VIOLENCE AND ITS MANIFESTATIONS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article provides understanding of the concept of educational environment in school. The results of survey of the facts of violence among children are demonstrated. Directions of work in schools to prevent violence are determined.

Поняття «середовище» розглядають у єдності наступних складових: інститути соціалізації, консолідоване коло осіб, що є оточенням особистості, сутність поняття «ми» та розмаїття біосоціального «поля» впливів, які визначають різні варіанти розвитку підростаючої людини. Саме зсередини середовище впливає на особистість, здійснюється формування її рис, що зможуть у ньому виявитися. Тому, власне, виховне (освітнє) середовище школи здійснює соціалізуючий, виховний та освітній впливи на розвиток особистості учня, формування його громадянської свідомості. Як критеріальний показник середовища, розглядається наявність чи відсутність у ньому умов і можливостей для розвитку активності (чи пасивності) дитини та її особистісної волі (чи залежності) [1, с. 145].

Виховне середовище школи є компонентом виховної системи, оскільки це педагогічно цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує дитину і постійно впливає на неї. Науковці розглядають три варіанти визначення виховного середовища. Так, Л. Новікова вважає його педагогічно цілеспрямованим організованим середовищем, що оточує дитину і постійно впливає на неї. Ю. Мануйлов зазначає, що виховне середовище є частиною оточуючого середовища, у якому існує педагогічно сформований спосіб життя, проте цей підхід недооцінює суб'єктивну роль дитини. Вчений Д. Григор'єв стверджує, що це динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, які створюються соціальними суб'єктами різного рівня (колективні та індивідуальні) та є умовою особистісного розвитку і дорослих і дітей [2, с. 24; 3, с. 67].

Буденною реальністю для багатьох людей в усьому світі стала агресія, насильство в школі. Зауважимо, що агресія у школі – це не просто якесь явище, воно певною мірою неунікнене, оскільки в школі є також своя ієрархія. Тому силою обставин у навчальному закладі агресія стає немовби природною.

Міністерство освіти і науки України вживає заходи щодо попередження насильства над дітьми. Про це ще йшлося у наказі відомства «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» від 01.02.2010 року. Зокрема зазначалося, що Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» за підтримки Міністерства освіти і науки України в 2009 році у навчальних закладах Вінницької,

Кіровоградської, Київської та Черкаської областей було проведено дослідження «Насильство в школі: проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі в її розв'язанні». Більше того, у цьому документі зазначається, що всі виявлені у процесі дослідження проблеми мають системний характер, майже не залежать від територіального чинника і підтверджують, що школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти найчастіше у своєму житті зустрічаються з насильством.

Проаналізуємо причини виникнення насильства у школах і шляхи його запобігання. Результати дослідження свідчать, що форми насильства можуть бути різними – це і фізичне, і вербальне насилля. Переважають, як правило, образи, жести, використання образливих прізвиськ, побиття, приниження, копняки, запотиличники, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики до тіла, бойкот тощо. Це може доходити до переслідування, знущання, онлайн погроз, що має негативний вплив на школяра та його успішність. Причому 95% педагогів підтверджують наявність проблеми насильства серед школярів.

Чому виникає насильство? Мабуть, насамперед, через недостатнє розуміння суспільством насилля як соціальної проблеми, низьку правову грамотність населення, недосконалість законодавства, демонстрацію насильства у засобах масової інформації тощо.

Що стосується школи, то соціальний світ школи, хочемо ми цього чи ні, не відрізняється суттєво від, наприклад, ринку зайнятості чи інших сфер життя. У ньому стикаються різні особистості, різні інтереси, виникають конфлікти і народжується дружба.

Найчастіше насильство до дітей чинять: інші діти (95%), батьки (68%) та дорослі, які працюють із ними (39%); від 24 до 37% дітей зазнають насильства дома, на вулиці, в школі (від практично щоденного до декількох раз на місяць). Ствердно відповіли про те, що зазнають насильства в школі 65% дівчат та 50% хлопців у віці 9–11 років; 84% дівчат та 70% хлопців у віці 12–14 років; 56% дівчат та 51% хлопців у віці 15–16 років [4]. Що стосується насильства у початковій школі, то воно має, скоріш за все, фізичні форми, воно дуже пряме: діти б'ються, тобто йдеться про фізичні знущання, або ображають один одного, глузують. Однак, з дорослішанням, серед підлітків спостерігаються більш різноманітні форми насильства, які пов'язані з їхнім психологічним розвитком, тому і знущання набувають інших форм.

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 року №2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року, відповідного наказу Міністерства освіти і науки України від 30.12.2010 року №1312 та з метою попередження проявів жорстокості та насильства у дитячому середовищі, в рамках профілактики проявів насильства і жорстокості у загальноосвітніх навчальних закладах потрібно проводити відповідну роботу з вчителями, учнями та їхніми батьками.

На жаль, це проблема не тільки України. У Польщі, час від часу, ЗМІ повідомляють про особливо різкі приклади агресивної поведінки учнів у школі. Поліційна статистика показує, що в першій половині 2012 року у польських школах зареєстровано більше злочинів, ніж за весь 2007 рік. Упродовж двох років кількість розбоїв зросла на 93%, кількість бійок і побиттів – майже на половину. Цього стало досить, щоб у рамках урядової програми «Безпечна школа» Міністерство національної освіти Польщі вирішило створити коаліцію з громадськими організаціями, діяльність якої спрямована на створення безпеки учнів, захисту та зміцнення їхніх прав і свобод, попередження булінгу [5].

Ми погоджуємося з думкою Алехандро Кастро Сантандера – члена міжнародної правозахисної організації, що стежить за рівнем насильства в школах, що в Україні лише в останні роки почалися дослідження проблеми насильства в школах. І дійсно, воно не стільки зростає, скільки суттєво змінюються його різновиди, їх стає більше. Зокрема, слід брати до уваги також кібер-насильство над неповнолітніми.

На нашу думку, знущання в школах є одним із найнебезпечніших видів насильства. Якщо діти потрапляють в такі ситуації кілька разів – це свідчить про те, що школи потребують радикальних змін. Сьогодні існують три способи попередження шкільного насильства, які потрібно застосовувати [6]. Перший спосіб: загальні застереження до всіх учнів, емоційне та соціальне виховання. Учні можуть бути агресивними за різних причин: комусь учитель ставить кращі оцінки, чийсь батьки багатші тощо. Насильство не стається лише в класі. Воно може бути поза межами школи, бо навіть найближчі друзі між собою граються: хто сильніший, хто перший тощо. Щонайменше третина українських школярів були жертвами цькування з боку однолітків [7]. Також може спостерігатися побиття старшокласниками молодших учнів, їх залякування і шантаж.

Друге застереження стосується учнів «групи ризику». Дитина бачить несправедливе поводження навколо, і сама теж починає так само поводитися. Сприяє агресивній поведінці і телебачення. Дитина, чий батьки працюють, приходять після школи і включає телевизор – а що там? Також у групу ризику входять учні, які почуваються «білою вороною» у класі, вони стають сумними, замкнутими, починають гірше навчатись тощо.

І третє – діти, в свою чергу, також провокують вчителів. Нерідко буває, що вчитель «зривається». У цій групі є і жертви, і кривдники. Спостерігаються: побиття вчителями учнів (вчителі дають підзатильники, тягнуть за вуха, б'ють по голові та пальцях лінійками, указками, книжками тощо), сексуальне (порушення статевої недоторканості й статевої свободи, розбещення неповнолітніх); приниження (вчителі перекручують прізвиська, розголошують особисту інформацію про них, кричать на учнів, дають неприємні прізвиська, ображають (вчителі вживають нецензурну лексику, називають дітей «дебілами», «придурками», «козлами», «негідниками», «недоумками», «діотами» тощо), зневажають фізіологічні потреби учнів (наприклад, не випускають учнів в туалет під час уроків, ігнорують їхнє погане самопочуття, затримують на перервах). І хоча цей відсоток педагогів є незначним, проте, ми стаємо свідками суттєвих проявів насильства над дітьми, що підтверджують повідомлення, які, на жаль, почастишали у ЗМІ.

Тому явище жорстокого поводження з учнями потрібно обговорювати, щоб його зупинити, але для більшості шкіл тема насильства залишається «табу». Якщо подібний випадок трапляється, то про нього намагаються не розголошувати. І стосується це насильства не лише фізичного. Вчителі ділять клас на улюбленців і порушників дисципліни. Дітей із проблемами в поведінці та навчанні просто ігнорують, садять на останню парту, занижують оцінки, обзивають бовдурами. Через це учні ще більше втрачають інтерес до навчання, – про це може розповісти не одна мама чи батько [8]. Можна посперечатися щодо того, чи є подібна поведінка педагога насильством. Але ж недарма кажуть: «Як ви човен назвете, так він і попливе...». До того ж, психологи відносять приниження особистості саме до морального насильства. Напевне, дехто з нас може впізнати себе у такій ситуації: підґрунтям насильства в класі може бути боротьба за лідерство у класі. За словами одного з батьків, вчитель розпочав справжнє цькування учня, заручившись підтримкою його однокласників. І хоча ні про яке рукоприкладство не йшлося, але учитель... Утім, не дай Бог потрапити у таку ситуацію дитині та її батькам.

Звичайно, можна зауважити: сучасні діти, а особливо підлітки, далеко не янголи: можуть довести до нервового зриву і стану афекту, коли вчитель не контролює своїх дій. Але часто подібне ставлення до педагога йде з родини, коли батьки зневажливо ставляться до вчителя, таким чином провокуючи своїх дітей наслідувати їх. Тому держава також повинна захистити вчителя нормативними документами, утвердити, на нашу думку, своєрідний статут взаємодії «вчитель–учень» на законодавчому рівні. Ідея стосунків «за статутом» між учителями, учнями та батьками, за прикладом інших країн, може забезпечити можливість «мирової» угоди між сторонами ще на етапі виникнення шкільних непорозумінь [6]. Тож сьогодні ми радимо вчителям спостерігати за школярами в їхньому середовищі, працювати разом з батьками дітей і дбати про свій статус педагога.

Зазначимо, що у рамках проекту «Попередження насильства над дітьми в школі» для поширення інформації про можливості системної тренінгової роботи з дітьми, батьками та педагогами задля запобіганню насильства над дітьми у школі, підготовлено навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі», оскільки актуальною проблемою насильства над дітьми вважають 82% від загального числа опитаних педагогів, 8% – заперечили актуальність цієї проблеми, ще 9% – не визначились із своєю позицією [9, с. 9]. Нормативними документами МОН і регіональними управліннями освіти і науки передбачено низку заходів з метою попередження проявів жорстокості і насильства та забезпечення прав неповнолітніх у навчальних закладах, зокрема: вся відповідальність щодо забезпечення захисту дітей від будь-яких форм фізичного або психічного насильства покладається на керівників навчальних закладів, дотримуватися вимог законодавства, насамперед, Конвенції ООН про права дитини.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо за доцільне збільшити у закладах освіти кількість психологічних факультативних занять з психології та тренінгів із формування соціальних навичок ненасильницької поведінки у дітей; збільшити кількість спортивних змагань командного типу для дітей та підлітків, що сприятиме нейтралізації їх гіперактивності та зняття агресії; залучати органи учнівського самоврядування та батьківської громадськості до профілактичної роботи щодо подолання шкільного булінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимович О. Виховне середовище школи як інтегрований чинник впливу на соціальне становлення та розвиток учнівської молоді / О. Максимович. – Джерела. – 2009. – № 1 – 2. – С. 143 – 151.
2. Сторова І. Методика виховної роботи : [методичний посібник] / І. Егорова. – Івано-Франківськ, 2006. – 92 с.
3. Сорока Г. Організація виховної роботи : планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. Сорока. – Х. : «Основа», 2006. – 128 с.
4. МОН занепокоєно станом насилля над дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://skvschool2.ucoz.ru/news/mon_zanepokoeno_stanom_nasillja_nad_ditmi/2010-02-03-156.
5. Насилля у школі та в родині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/135/Artykul/121168>, Насилля-у-школі-та-в-родині.

6. Насильство в школі: як запобігти трагедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2013/03/01/violence-in-schools-the-dread-of-cyber-bullying>.
7. Насильство в українських школах. Звідки у дітей агресія? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24328062.html>.
8. Насилля у школі: хто кого перемаже [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vn.20minut.ua/Podii/93316>.
9. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: [навчально-методичний посібник]. – К., 2013. – 96 с.

Наталія Матвеева,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ЛЮБОВ ДО ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Автор наголошує на необхідності мудрої педагогічної любові як важливої умови всебічного розвитку школярів, любові педагога до вихованців як показника його загального, культурного та професійного рівня.

Nataliia Matvieieva

LOVE TO CHILDREN AS A PEDAGOGICAL CATEGORY

The author stresses the need of a wise teacher's love as an important condition for the comprehensive development of students, teacher's love to students as an indicator of his/her general, cultural and professional level.

«Якщо учитель має лише любов до справи,
він буде хорошим учителем.
Якщо учитель має лише любов до учня,
як батько й мати, він буде кращим того учителя,
котрий прочитав усі книги, але не має любові ні до справи, ні до учнів.
Якщо учитель поєднує в собі любов до справи та учнів –
він досконалий Вчитель. . .»

Лев Толстой

Сьогодні суспільство покладає на учителя особливу відповідальність – управління процесом творення особистості. І це зрозуміло, позаяк його діяльність орієнтована на формування людини, чия активність розгорнеться завтра, в інших умовах, які передбачити і спрогнозувати треба вже сьогодні.

Професія учителя вимагає всебічних знань, безмежної душевної щедрості, мудрої любові до дітей. Тільки за умови щоденної віддачі себе дітям з радістю, можна залучити їх до поповнення знань, заохотити до праці, передати глибоку віру в перемогу загальнолюдських цінностей та закласти в дитячих душах непорушну основу моральності. Отже, саме педагогу належить ключова роль як в освіті, так і в будівництві всього майбутнього нашої держави. Про це наголошено й в основних нормативних документах про освіту. Так, зокрема Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає підготовку педагогічних кадрів у нашій країні як одне з основних завдань модернізації освіти, провідний принцип державної освітньої політики. Важливо, що державна політика в галузі підготовки педагогічних кадрів спрямовується на удосконалення професійного відбору та підготовки молоді, створення необхідних умов для формування готовності до вибору професії. При цьому, як відомо, до учителя висувається низка вимог, наявність яких слугує ефективній педагогічній діяльності як окремо взятого педагога, так і всього педагогічного колективу школи.

Ми звертаємося сьогодні до проблеми гуманних відносин між учителем та його вихованцями; до питання високого професійного, культурного, методичного й загального рівня педагогів. Це можна пояснити тим, що на часі – перегляд підходів до навчально-виховного процесу школи, позиції і ролі учителя, створення комфортного середовища для розвитку гармонійної особистості. Саме учитель своєю діяльністю, власним прикладом закладає те підґрунтя, яке надалі або дає розвиватись його вихованцям, або ж, навпаки, гальмує цей процес. А тому, сучасний педагог повинен бути людиною яскравою, неповторною, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких знань, високої культури [4, с. 2].

На особливу увагу заслуговує й той факт, що учитель має справу з маленькою людиною. Саме в його руках – її доля, щасливе майбутнє, успішна кар'єра, самореалізація. А тому, особливого значення набуває його особисте ставлення до обраної професії, бажання й уміння працювати з дітьми, любов до праці й, зокрема, до кожного вихованця. Вже усталеною є думка про те, що інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. Ще Платон наголошував на тому, що